

ФАКУЛЬТЕТИ ХІМІЇ УКРАЇНСЬКИХ ВИЩИХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДІВ У ПЕРІОД ДРУГОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ

FACULTIES OF CHEMISTRY OF UKRAINIAN HIGHER EDUCATIONAL INSTITUTIONS DURING THE SECOND WORLD WAR

У статті автором порушено проблему актуалізації вивчення діяльності окремих факультетів хімії в українських вищих навчальних закладах у період Другої світової війни. Через поширення у світі пандемії 2019–2020 років особливого значення набуває вивчення досвіду організації професійної освіти у складних умовах. У статті зазначено, що окупаційні режими докорінно змінювали навчальний процес у вищих навчальних закладах. Тодішня війна надзвичайно негативно позначилася на всіх напрямках життя і діяльності педагогічної і наукової спільноти, студентства.

У статті автор представив загальний огляд діяльності Харківського, Дніпровського, Чернівецького університетів, де діяли факультети хімії. Окремі висновки зроблено на підставі вивчення матеріалів про роботу Об'єднаного українського університету, що функціонував в Уфі в евакуації.

Теоретичною основою дослідження обрано історико-педагогічний, феноменологічний, герменевтичний підходи. Автором зазначено, що ці підходи дають змогу розкрити історико-культурні засади педагогічної теорії і практики досліджуваного феномену. Відповідно до обраної проблеми використано загальнонаукові методи (аналіз, синтез, узагальнення), історико-педагогічні методи (ретроспективний, зіставно-порівняльний аналіз наукової літератури), що дозволило розглядати історико-педагогічні явища, факти, провідні педагогічні ідеї в контексті обраної проблеми в часовій динаміці.

Автором зазначено, що в умовах Другої світової війни робота кафедр хімії у вищих навчальних закладах в умовах евакуації не повторювала досвід довоєнних освітніх практик. Водночас було вжито серйозних контрольних заходів щодо зміцнення трудової і навчальної дисципліни серед студентів. Було скорочено термін навчання через оптимізацію змісту навчальних планів і програм. Усі форми і види навчальної, науково-дослідної роботи студентів були чітко визначені і набули статусу обов'язкових. Обов'язковими стали консультації та додаткові заняття з викладачем для студентів у позааудиторний час. Організаційно, методично викладачі мали враховувати складні умови навчання і життя студентів в евакуації.

З досвіду роботи Харківського університету доцільно актуалізувати в сучасних умовах приклади організаційно-методичного забезпечення науково-дослідної роботи зі студентами з опорою на самоврядування і свободу наукових досліджень. Доцільним є введення елементів науково-дослідної роботи в лекційні курси, залучення студентів до проведення самостійних досліджень різного рівня та професійного спрямування.

Ключові слова: хімія, навчання, науково-дослідна робота, студенти, війна, евакуація.

In the article the author raises the problem of actualization of studying of activity of separate faculties of chemistry in the Ukrainian higher educational institutions during the Second World War. In the context of the spread of the 2019–2020 pandemic, the study of the experience of organizing vocational education in difficult conditions becomes especially important. The article states that the occupation regimes radically changed the educational process in higher education institutions. The war of that time had an extremely negative effect on all areas of life and activity of the pedagogical and scientific community, students.

In the article the author presented a general overview of the activities of Kharkiv, Dnipro, Chernivtsi universities, where the faculties of chemistry operated. Some conclusions were made on the basis of a study of materials on the work of the United Ukrainian University, which operated in Ufa during the evacuation.

Historical-pedagogical, phenomenological, hermeneutic approaches are chosen as the theoretical basis of the research. The author notes that these approaches make it possible to reveal the historical and cultural foundations of pedagogical theory and practice of the studied phenomenon. According to the chosen problem, general scientific methods (analysis, synthesis, generalization), historical and pedagogical methods (retrospective, comparative analysis of scientific literature) were used, which allowed to consider historical and pedagogical phenomena, facts, leading pedagogical ideas in the context of the chosen problem in time dynamics.

The author notes that during the Second World War the work of chemistry departments in higher educational institutions in the conditions of evacuation did not repeat the experience of pre-war educational practices. At that time, serious control measures were taken to strengthen labor and academic discipline among students. The training period was shortened due to the optimization of the content of curricula and programs. All forms and types of educational, research work of students were clearly defined and became mandatory. Consultations and additional classes with the teacher for extracurricular students have become mandatory. Organizationally, methodologically, teachers had to take into account the difficult conditions of study and life of students in the evacuation.

From the experience of Kharkiv University, it is advisable to update in modern conditions examples of organizational and methodological support of research work with students based on self-government and freedom of research. It is advisable to introduce elements of research work during lecture courses, involving students in independent research of various levels and professional orientation.

Key words: chemistry, training, research work, students, war, evacuation.

УДК 37.01; 378
DOI <https://doi.org/10.32843/2663-6085/2020/24-2.5>

Подчасова К.В.,
аспірант кафедри педагогіки
Харківського національного
педагогічного університету
імені Г.С. Сковороди

Вступ. Минає 75 років від часу завершення Другої світової війни. Широке коло науковців різних галузей знань описують і аналізують той важкий період у житті всього людства. Актуальним залишається питання дослідження історії освіти і розвитку науки у вищих навчальних закладах України того часу. В історіографії Польщі, Румунії, Німеччини, Франції, інших європейських країн чимало праць присвячено цій темі. В українському науковому просторі бракує системних досліджень становища викладачів, науковців-дослідників, життя українського студентства в роки Другої світової війни й окупаційних режимів. У статті запропоновано стислий огляд діяльності окремих українських вищих навчальних закладів, де діяли факультети хімії. Сучасне прочитання і ретельний аналіз педагогічного досвіду сприятимуть осмисленню світоглядних орієнтирів розвитку вищої освіти в Україні в період складних економічних і соціальних перетворень.

Мета і завдання дослідження – актуалізувати потребу розкриття особливостей діяльності українських вищих навчальних закладів, де діяли факультети хімії, у період Другої світової війни для конкретизації світоглядних орієнтирів розвитку вищої освіти в Україні в умовах сьогодення.

Методи дослідження. Відповідно до обраної наукової проблеми використано комплекс загальнонаукових методів (аналіз, синтез, узагальнення), історико-педагогічних методів (ретроспективний, зіставно-порівняльний аналіз наукової літератури), що дозволить розглядати історико-педагогічні явища, факти, провідні педагогічні ідеї в контексті обраної проблеми в часовій динаміці.

Теоретичним базисом дослідження є історико-педагогічний підхід, коли аналізується предмет дослідження в історичній послідовності, феноменологічний підхід, який дає змогу осмислити значення суб'єктивного досвіду як основного вимірника сутності людської особистості. Герменевтичний підхід передбачає розуміння, пояснення текстів у контексті розвитку культури й освіти конкретного історичного періоду. Указані підходи дають змогу розкрити історико-культурні засади педагогічної теорії і практики.

Результати. Аналіз останніх досліджень і публікацій, у яких започатковано розв'язання цієї проблеми, свідчить про те, що більшість дослідників розкривають роботу факультетів хімії крізь призму історії конкретного вищого навчального закладу [1]. Відомо про непоправні втрати, які принесли війна й окупаційні режими українській нації. Варто зосередити увагу на тому, як науковцям, професорам, викладачам, студентству в таких надскладних умовах вдалося зберегти науку і здійснювати педагогічний процес. Невирішеним питанням залишається аналіз діяльності українських вищих навчальних закладів, де діяли

факультети хімії, здійснювалася підготовка вчителів цього профілю.

У процесі проведеного дослідження з'ясовано, що на початок Другої світової війни організація діяльності факультетів хімії в українських вищих навчальних закладах була на досить високому рівні. Це підтверджено досить активним залученням студентства до науково-дослідної роботи. Наприклад, у роботі Харківського університету організаційно-методичне забезпечення науково-дослідної роботи зі студентами спиралося на самоврядування і свободу наукових досліджень, цілеспрямовану систематичну науково-дослідну роботу під час опанування лекційних курсів, проведення самостійних досліджень різного рівня та професійного спрямування. Особлива увага зверталася на науковість і фундаментальність лекційного викладу. У процесі наукової і педагогічної підготовки студенти Харківського університету залучалися до роботи в бібліотеці, фізичному кабінеті, астрономічній обсерваторії, хімічній лабораторії, анатомічному театрі й інших науково-дослідних установах залежно від обраного студентами фаху.

До наукових досліджень залучалися студенти. Аналіз історичних документів засвідчив, що в 1940–1941 навчальному році студенти Харківського університету відвідували 44 гуртки. Охоплено загалом гуртковою роботою 728 студентів. Це становило 20% студентів стаціонарного відділу навчання. Того ж навчального року було проведено шість університетських науково-практичних студентських конференцій, на яких було представлено 137 доповідей [2]. Так само активну науково-дослідну роботу вели викладачі і студенти Дніпропетровського й Одеського університетів [3].

Загалом, у 1939 р. у вищих навчальних закладах України розроблялося 1 422 тем, було виконано понад 500 наукових досліджень, за участю студентів було проведено 32 науково-практичних збори (семінари, сесії, конференції), на яких заслухано понад 600 наукових доповідей [4]. Активне залучення до науково-дослідної роботи давало змогу студентам опанувати практику досліджень, заявити себе як майбутні викладачі.

Один із найстаріших факультетів у Дніпровському університеті – хімічний. Підготовка хіміків велася з перших днів його заснування (1918 р.). Біля витоків факультету стояли академік Л. Писаржевський, засновник Дніпровської наукової школи хіміків, творець електронної хімії, академік Д. Коновалов, академік О. Бродський, засновник школи з хімії ізотопів. Наукові та педагогічні ідеї цих учених забезпечили високий рівень науково-дослідних робіт, визначили тематику та стиль наукових досліджень на хімічному факультеті в довоєнні та перші повоєнні роки [5]. Відомо, що довоєнний період у співпраці з науковцями Інституту фізичної хімії Академії наук (далі – АН) Української Радян-

ської Соціалістичної Республіки (далі – УРСР) у Дніпропетровську велось вивчення проблем електрохімії розчинів та теорії каталізу (В. Фінкельштейн, проф. В. Ройтер), механізму органічних реакцій (Ф. Березовська), здійснювалися розробки нових методів фізико-хімічного аналізу (А. Занько, В. Стефановський), пошуки інгібіторів корозії металів (М. Розенберг) [6].

Напередодні Другої світової війни набув піднесення і Київський університет, де з 1934 р. завдяки зусиллям ученого і педагога О. Палладіна відкрито кафедру біохімії. Завдяки зусиллям О. Палладіна на новоствореній кафедрі було обладнано лабораторію, підібрано кадри викладачів. З перших днів кафедра займалася навчальною і науковою роботою в галузях нейрохімії, біохімії м'язів та харчування. О. Палладін став засновником низки таких актуальних наукових напрямів, як біохімія вітамінів, гіпо- й авітамінозних станів, порівняльна й еволюційна біохімія. Відзначимо тут, що саме О. Палладін заклав традицію кафедри та всього біологічного факультету навчати студентів у тісній взаємодії з академічною наукою [7]. Цьому сприяло виконання курсових та дипломних робіт студентами на академічному обладнанні в лабораторіях, залучення студентів до широкомасштабних наукових досліджень [8].

У роки Другої світової війни О. Палладін із колегами і студентами займався розробкою ліків, які б сприяли припиненню кровотеч та загоюванню ран. Під час евакуації Інституту біохімії в Уфу за активної участі О. Палладіна та колег Уфимський вітамінний завод запустив синтезований новий водорозчинний аналог вітаміну К, названий вікасоллом – препарат, який одразу ж став широко використовуватися у шпиталях.

О. Палладін був яскравим лектором та вихователем, автором першого вітчизняного підручника з біологічної хімії. За його ініціативи в навчальні плани були введені дисципліни з біохімії харчування, ферментології, порівняльної біохімії, біохімії рослин, ендокринології, спецкурси з біохімії м'язів та біохімії нервової системи. Учений створив школу біохімічних кадрів. Під його керівництвом було підготовлено понад 150 докторів та кандидатів наук.

Після визволення Києва в 1944 р. наукову і педагогічну роботу кафедри біохімії було відновлено. Будівлю університету внаслідок військових дій було зруйновано, усе обладнання кафедри було втрачено. Тому спочатку заняття і наукова робота здійснювалися у приміщенні Інституту біохімії АН УРСР. Після отримання приміщення у відбудованому університеті в 1951 р. педагогічна та наукова робота кафедри налагодилася.

У Чернівецькому університеті хімією вчені займалися із 1875 р. У 1919 р., коли Чернівці ввійшли до складу Румунії, на науковому факультеті відкрито дві кафедри (інститути) – неорганічної й аналітичної хімії, органічної хімії. Після приєднання Буковини до Радянської України (1940 р.) колишній Чернівецький університет реорганізовано в Чернівецький державний університет з українською мовою викладання. На початку хімічний факультет мав дві кафедри – неорганічної й аналітичної хімії. Швидкий процес становлення і розбудови факультету відбувався завдяки забезпеченню кадрами викладачів і науковців з усіх куточків України.

Освітній процес Чернівецького університету позначився одночасністю періоду формування і росту хімічного факультету і його трагічним завершенням. Відомо, що частина студентів Чернівецького університету переїхали у віддалені райони Радянського Союзу і там продовжили навчання. Більшість тих, хто лишився, загинули під час окупаційних подій [9].

Обговорення. Аналіз джерел свідчить про те, що в умовах Другої світової війни робота вищих навчальних закладів в евакуації не повторювала досвід довоєнної освітньої практики. А було вжито певні заходи, які докорінно різнилися з попередньою освітньою практикою. Першочергово в зазначений історичний період проводилися заходи щодо зміцнення трудової і навчальної дисципліни серед студентів. Проблемні аспекти роботи вищих навчальних закладів – нерегулярні відвідування студентами занять, скорочені терміни навчання – не повинні були негативно позначитися на якості професійної підготовки. Тому всі форми і види навчальної, науково-дослідної роботи студентів були чітко визначені і були обов'язковими. Їхній зміст конкретизувався в навчальних планах та програмах. Обов'язковими стали консультації та додаткові заняття для студентів у позааудиторний час. Були переглянуті навчальні програми з фахових дисциплін. В організаційному, методичному аспекті розроблялися питання врахування специфічних умов навчання в евакуації. Так, наприклад, студентам читали лекції в більш розгорнутому вигляді, оскільки слухачі обмежувалися в можливості самостійної роботи в бібліотеках. Кафедри були зобов'язані забезпечити видання конспектів лекцій, множення окремих розділів і підручників, а також проводилася робота з виготовленню власними зусиллями необхідних навчальних посібників та лабораторного устаткування [10].

Наприклад, у Харківському державному університеті для проведення практичних занять на хімічному факультеті заняття будували з таким розрахунком, щоб хімічні речовини, які одержували студенти молодших курсів, могли бути використані для практикумів студентами старших курсів [10].

Варто зазначити, незважаючи на скрутні побутові умови і недостатню матеріально-технічну базу, студенти вищих навчальних закладів в умовах евакуації отримали змогу здобути якісну під-

готовку у скорочені терміни. В Об'єднаному українському державному університеті працювали студентські наукові гуртки з хімії, наукові та творчі студії. Звичайно, розмах студентської навчальної, практичної, наукової роботи був дуже спрощений порівняно з довоєнним періодом. Проте наукове і навчальне сумління сприяло кращій підготовці майбутніх спеціалістів [10].

На період завершення Другої світової війни у вітчизняній педагогічній думці несприятливі умови наполегливо і системно долалися для прогресування науки і піднесення професійної освіти.

Висновки. Підсумовуючи вищевикладене, варто зазначити, що протягом Другої світової війни робота кафедр хімії у вищих навчальних закладах в умовах евакуації не повторювала досвіду довоєнних освітніх практик. На це варто спиратися під час розробки сучасних ресурсів дистанційної фахової освіти в умовах пандемії 2019–2020 рр. У той надскладний час було вжито серйозних заходів, як-от: контрольні заходи щодо зміцнення трудової і навчальної дисципліни серед студентів, скорочення терміну навчання через оптимізацію змісту навчальних планів і програм. Усі форми і види навчальної, науково-дослідної роботи студентів були чітко визначені і були обов'язковими. Обов'язковими також стали консультації та додаткові заняття для студентів у позааудиторний час. Організаційно, методично передбачувалися складні умови навчання і життя студентів в евакуації.

Кафедри були зобов'язані забезпечити видання конспектів лекцій, множення окремих розділів і підручників, а також проводилася робота з виготовлення власними зусиллями необхідних навчальних посібників та лабораторного устаткування.

Означена стаття мала на меті актуалізувати питання висвітлення діяльності вищих навчальних закладів у складних умовах пограничних

подій життєдіяльності суспільства. Перспективами подальших наукових розвідок визначено аналіз змістового і методичного компонентів підготовки вчителів хімії в період окупаційних процесів у 1940–1945 рр. на підставі вивчення архівних матеріалів, спогадів очевидців, сучасних дослідницьких інтерпретацій.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Матвієнко Г. Окупаційна повсякденність у діяльності Львівського університету (1939–1944). Історична панорама. 2015. Вип. 20. С. 52–80. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Istp_2015_20_6.
2. Короткі нариси з історії Харківського державного університету. Харків : Вид-во Харківського ун-ту, 1940. 300 с.
3. Майборода В. Вища педагогічна освіта в Україні : Історія, досвід, уроки (1917–1985 рр.). Київ : Либідь, 1992. 145 с.
4. Вища школа СРСР за 50 років (1917–1967) / за ред. В. Єлютіна. Москва : Вища школа, 1967. 272 с.
5. Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара. URL: library.dsu.dp.ua/Methodichki/pisarjevskiy.pdf.
6. Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара. URL: <http://www.dnu.dp.ua>.
7. Інститут біології та медицини : навчально-науковий центр. URL: <https://biology.univ.kiev.ua/institute-activity/educational/kafedry/kafedra-biochemistry/history.html>.
8. Назаренко В., Белік Я. Наукова, науково-організаційна та педагогічна спадщина О.В. Палладіна. Інститут біохімії ім. О.В. Палладіна НАН України – 80 (1925–2005) / відп. ред. С. Комісаренко. Київ : Альфа-Прайм, 2005. 496 с.
9. Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича. URL: <http://ibhb.chnu.edu.ua/dpt/inorgchem/pro-kafedru>.
10. Вища школа : збірка постанов, наказів, інструкцій : у 2-х ч. / за ред. Є. Войленко. Москва : Вища школа, 1978. 400 с. Ч. I ; Ч. II. 360 с.